

(Բ. սպ. Paris, 1906, p. 241—247) յարգած էր անոր Անունը՝ դասելով ընտիր երգիչներու թուին մէջ եւ տալով գաղղիներէն թարգմանութեամբ ալ երեք երգ։ Այժմ հրապարակի վրայ կը գնէ Յովնաթանի երգերուն գրեթէ ամբողջական հրատարակութիւնն¹ ընդարձակ Ներածութեամբ մը ճոխացուցած եւ զարգարած Նաղաշի վերագրեալ նկարներու հարուստ թուով մը։

Ամենայն շնորհակալութեան արժանի է Ա. Չօպանեան իւր այս աշխատութեամբը։ Բայց պիտի ներէ մեզի, իթէ ըսնէր նաեւ, որ Յովնաթանի կեանքը չէ ներկայացուած հոն այնպէս ինչպէս լազնալի էր, եւ չէ տուած տաղերն ամբողջութեամբ, որպէս ծանօթ էին անոնք ձեռագրի հաւաքածոներէ։ Ուստի պիտի խնդրենք, որ թիւի տայ մեզի վրեժնեմ Յովնաթանի եւ Յովնաթանեանց կեանքն եւ գործունէութիւնն միւսանգամ քննութեան նիւթ ընել ընդարձակօրէն, իթէ նոյն իսկ այսու ինչ ինչ ստիպոյնք կրկնել, զորոնք կանխած էր ըսել ինքը։ Վասն զի, ինչպէս եր զգալի, Յարգելի Հրատարակչին ծանօթ կամ մատչելի չեն եղած կարգ մը կարեւոր յիշատակարաններ, որոնք բոլորովին նոր ըլլա կը սփռն Յովնաթանի գործունէութիւնն գնահատելու համար ըստ արժանոյն, թէ իրեն երգիչ կամ աշուղ թէ իրեն նկարիչ։

4. Յովնաթան Նաղաշ վախճանած է՝ փրկչական 1722 Հրօտ. 27ին. այս կը պատահի «վաթսուն եւ մէկ ամի յորժամ վըճարեաց», որով ծնունդն (ի Հռոմ²) կարելի կ'ըլլայ նշանակել 1660/61ին։ Հօր անունը էր Յէր Յովհաննէս, որ 1682ին արգել կնքած էր մահականացուն, ինչպէս կը անանուի Յովնաթանի իսկագիր հեռեւեալ Յիշատակարանէն, զոր գրած է այդ թուին Ագուլիս Յովսէպոսի Վասն Հրէական

Պատերազմին գրոց իր ընդօրինակութեան վերջը՝.

«Արդ գրեցաւ զսա ի քաղաքն Ագուլիս ընդ Նովանեալ սրբոյն Բրիտապոլիսի սուրբ վկային Բրիտաոսի։ . . . Արդ գրեցաւ զսա ծնումը Յովնաթան զպրի . ի գէողէն Շոռոթոյ. եւ Նայրն իմ ըզՏէր Յովնան Նանգուցեալն ի Բրիտաոս. եւ գծնողսն իմ յիշնաշիք ի մի բերան. յիշողսն յիշեալ լիշիս ի Տեսունէ։»

Այս տողերու համաձայն Յովնաթան զգուսած է իւր քահանայ հօրմէն արդէն քսանամեայ։ Եթէ սխալման մէջ չենք գտնուիր, յաջողած է մեզի յերեւան հասնել նաեւ Յէր Յովհաննէսի անձնաւորութիւնը եւ իւր նախնեաց սոցիալագրութիւնը ընդարձակ գծերով։

Գարեգին եպ. Արուստանեանց տեսած է Վանայ կառոց Անապատի մէջ ձեռագիր Աստուածաշունչ մը, զոր եւ նկարագրած է մանրամասնութեամբ (Հնոց-Սորոց, Գ. Գ. 1874, էջ 127—134). Զեռագրին ընդօրինակոյն եղած է Յովհաննէս Վարդապետ, օրինակած ի ինքզոյ փշրկենց խօշոյ Գարգարէ³, որ նուիրած է զայն Հռոմթոյ Ս. Թակր եկեղեցոյն։ Զեռագրին Յիշատակարաններէն ուշագրութեան արժանին է յատկապէս հետեւեալը (էջ 132—34),

«Ժաղկեցաւ տառս Աստուածաշունչն նուաստ տխրեղ Յովնաննէս քանի սպասաւորէ Շոռոթիցոյ որդոյ Վարդան քահանայի, թուին ՌՂԸ (= 1649), օգոստոսի Ի։»

Այն անձին ձեռքէն ուրիշ աւելի կարեւոր յիշատակարան մը յառաջ կը բերէ Հ. Արեւան իւր Սիսականի Թուեւոյնին մէջ (էջ 562), ուր թէեւ զբլութեան թուականը մոռցուած է նշանակել, բայց կը վերաբերի աներկբայ այս

¹ Նաղաշ Յովնաթան աշուղը եւ Յովնաթան Յովնաթանեան նկարիչը։ Հրատ. Արշակ Չօպանեան. Փարիզ, սպ. Ներսէսեան. 1910, 8^ր մեծ. էջ 129։ Եստի. Բ. Խան ճեպնեանի, էջ 7—31 ներածութիւն. էջ 35—108 Յարգելի ընդարձակ (Խճ Թոյն), էջ 113—116 Նաղաշ Յովսէպի սղերգութիւնը եւ էջ 117—129 Բառարան, Յանկ եւ Արեւակէց։

² Յովնաթանի կենսագրութեան համար գեղեցիկ յիշատակարան մ'է իւր անոր օրգոյն գրած Ողբերգութիւնը, զոր հրատարակած էր Չօպանեան, ինչպէս յիշեցինք։ Այն ծանօթ է մահուան թուականն ալ։

³ Թէեւ, կը պատի մասնաւոր յիշատակութիւն Յովնաթանի հայրենեաց նշանակումը, բայց հարկ է նշելու, զայ Հռոմթին նիւթարեւել, ուր սարած է երկու ժամանակ ալ, Հռոմթի մասին անձ Սիսական, էջ 352—56։

¹ Հմմտ. Սիսական, էջ 329. Եւ էջ 331 նաեւ Նանա Նահանգութեան աստիճան է Հ. Արեւան Յովնաթանի այս Յիշատակարանը. ասոր փոքր չէ գրած Պ. Չօպանեան, որ նոյն յառաջ բերան է Հ. Պատարեանի օրինակութեամբ (ինչ ինչ վերականգնելով)։ Պ. Չօպանեան ի՞նչ համարձակիր Յիշատակարանն Յովնաթանի ձեռքէն համարել աներկբայ. բայց ըստ միջ աւելորդ է տարապոյս այս մասին. թէ՛ ժամանակակցութիւնն եւ թէ՛ պարագաները համաձայն են. ինչպէս իր մէջ տալիս կը անանուի. Յովնաթանի գտնուած է ժամանակ մը Արուլիս եւ Զուգրած է նաեւ երգիչական առաջ մը Ագուլեցի Բուսային, որ 40 տարուան կարգաւ սարկած է Հ. Արեւան, անդ 357, կը գրէ «ի բնիկ ի Հռոմթ» յոյս ժամանակս եւ յետոյ եւս ծանօթ են ինչ զորոց առաւորութ. Յովնաթանի զպիւր որդի Յովհաննէս երեցոյ, որոյ ձեռագիր Լուսինի գտնուած յոյսին 1682ն։

² Փշրկենց խօշոյ Գարգարէ Հռոմթիցոյ մասին անձնաւ. Սիսական, էջ 355։

չըջանին: Չեռագիրն է «Լուծմունք Դաւիթ Անյաղթի ի Յովջ. Արտանեցւոյ եւ Կր. Տաթեւ-Անյաղթ»¹: Այս Յիշատակարանին մեզի կարելոր մասն է.

«Ես նուառ եւ յետին ի բանասեր՝ Յով-Հաննէս, անուամբ եւեթ կոնցեղով վարդապետ, որդի Տէր Վարդան քահանայի որ զՍ. Աստուածա-ծնի Անպատա շինեաց ի գեղարքապետ Էրոտթի, եւ ժողովեաց բազում կուսան կրօնաւոր, եւ Հաս-տատեաց եւ լոյց ամենայն շինութեամբ եւ բա-րութեամբ անպակաս, հոգեւորք ի մարմնաւորք: Եւ ինքն փոխեցաւ առ յոյն բնակից ի տեղւային իւր: Եւ Յովհաննէ՛ վարդապետը ետու գրել զհնա-տասիրական գիրքս . . . եւ եզի զսա ի գուռն Ս. Աստուածածնի անպակաս մերջ Էրոտթու, յիշա-տակ հոգւոյ իմոյ, ի վայրեան մտկանց Սիոնի . . . Յիշեալքն ի մարտափայլ ազօրն ձեր . . . զնոյն ի ղՏէր Վարդան, որ մեծա ջանիւ եւ բազում աշխատութեամբ շինեաց զուրբ անպատա ի հալալ արդեանց իւրոց, եթէ պարիսպ, եթէ եկե-ղեցին, եթէ անտեսաւն, խոյցք եւ հիւրատուն, եւ այլ շինութիւնք. եւ ժողովեաց բազում կուսան ի սմա. եւ Հաստատեաց Անպատ, ի ժամանակն Մոսէս Աթորդիկոսի, թվին Ռ-Զ ամին (1631) եւ զնոյն ի Շննաւոր, զառն ի Վրդան զեթն, եւ զմեծ ի Վրդանիդան, զնորաբն իմ զկուսարքն Մորիս՝ Մարդապետ անպակաս եւ զեղն-բէնն. եւ զնոյն ի զկուսարքն մայրապետ Թաւրաշ, եւ զԿոն-ստանն. զնոյն ի զնոյն, եւ զՄարտի ՌՄ ՍԱՆՆԱՅԵ. եւ զորդիս նոցա՝ զՎարդան, Վրդան զեթն, զնոյն զեթն, զնոյն զեթն. եւ զնոյն զնոյն՝ զնոյն զնոյն, զկու-սարքն իմնեղն եւ Վրդան եւ զայլ ամենայն առու արեան մերձաւորան իմ. . . »:

Բայ ի այս երկուքն ծանօթ են ինձ Յով-Հաննէս վարդապետին գրչն ուրիշ բազմաթիւ չեռագիրներ³, (գրուած 1643—1673 թվա-ւորաբար Էրոտթ եւ Նախիջեան), ուր կ'ան-ուանէ ինք զինք յաճախ «Ննին բանասեր եւ քարտուղար», «սպասաւոր բանին» եւն կը ցուցնէ թէ արդիւնալից գեր մը կատարած է ժամանակին:

Թե այս տեղ յիշուած Յովհաննէս վար-դապետն ստուգիւ Յովնաթանի հայրն է, ես որ եւ ինչ գտնարութիւն չեմ տեսներ. ժամանա-կացութիւնն եւ այլ պարագայք շատ միա-բան են:

¹ Տէր Վարդանի գործերու մասին ինչեւ Հմմտ. Նան, Սիւսում, էջ 352—53:

² Անձնաւորութեան մասին Հմմտ. Սիւսում էջ 352: ³ Հմմտ. Սիւսումէնց Մ. եպ.՝ Նկարագիր Երմիակայ Ս. Ապարիտի վանքի եւ լրակայից նորին. Տիգրան, 1906: էջ 219—224. յամբ 1643 ընդգրկուած է Կոնստնտնուպոլսի, 1653ին Լաթիֆի Գիրքն Տաթեւ, 1667ին Պոլսոյ Նախիջեանց ու Լաւաճաւութիւնն եւ 1673ին Գաւ-րաղարք մը. Հ. Վրդանի ալ ծանօթ է իր ձեռքն ձե-ռագիր մը ընդգրկուած 1652ին (Հմմտ. Սիւսում, 351):

Այս ըմբռնմամբ կը տեսնուի թէ Յովնա-թան պատական նշանաւոր ցեղէ մը կ'իջնար, որ առանց տարակուսի իրեն ապագայ գոր-ծունեութեան համար անշնանակ չէ եղած: Ուշագրութեան արժանի է հոս մանաւանդ այն կէտն, որ Տէր Յովհաննէս կը ներկայանայ՝ բա-նասեր եւ քարտուղար, մը, «սպասաւոր մը բանին» եւ վերջապէս «ժողովող» վարդապետ մը, ուրեմն ուսումնասեր եւ կիրթ անձ մը: Այս-պիսի հօր մը խնամոց տակ ի Էրոտթ բնականա-բար կ'ընդունի Յովնաթան լաւ կրթութիւն մը, առաւելապէս եկեղեցական ուղղութեամբ:

5. Արդեամբք ալ ինչպէս վերագոյն յառաջ բերուած յիշատակարանէն տեսնուեցաւ, Յով-նաթան 1682ին տակաւին շ(1) տարեկան «գպիր», էր. իւր որդին՝ Յակոբ բացայայտ կը գրէ թէ զպրութենէն բարձրացած է ապա Նան. «Սար-կաւագութեան», (Չօպեանն) անդ, 114):

«Ունէի հրաման առնել բուրժուաշ Վարդէն պարկէշ, գովելն բառն, խոտարհատեալ զինչ անմեղ գաւորն, խոհեմ ռուսոսէ՛ Նաղաշ Յովնաթան»:

Բայց ամուսնացած էր Յովնաթան¹ եւ ունեցած որդիներ: Յակոբ Նաղաշի խօսքերէն կ'երևայ թէ երկու որդի միայն թողուցած է իւր ժառանգ, երբ կը գրէ իւր Ողբերգութեան մէջ (էջ 115).

«Աբոտ մընացաք Նորհայդ եւ բանիդ Եւ եւ Եր-միւն փորթիկ պատանիդ. Մենք միշտ լաւով զամբ վերայ տապանիդ Ունեմ. ուր եւ, հայր, Վարդապետ Յովնաթան»:

Յովնաթան իւր հօրը՝ Տէր Յովհաննէսի խնամոց տակ կ'ընդունի ընտիր կրթութիւն մը, այնչափ որչափ կարելի էր պահանջել ժամանա-կէն: Էրաճանգուած է յատկապէս մայրենի լե-զուին մէջ, սորոված է գրչութեան արուեստը եւ ասոր հետ զարգացուցած բնատուր ձիրքն նկար-չութեան: Իւր ընդգրկնաւորութիւնն 1682ին, տակաւին քսանամեայ, կը ցուցնէ թէ վարժ եւ գեղեցիկ գրի մը տեր էր: Թե երբ տրուած

¹ Թե ունէր Յովնաթան եղբայրներ ալ, այս մասին ճշգրիտ տեղեկութիւն չեմ գտած. Եակոբ Նաղաշ (էջ 115) այսպիսի տողեր գրած է: Ուսկից թերեւս հետեւցուի բան մը.

Ունիս շատ ետեմ, եղբորդ զոտոտում, քո մահն լաւ եւ ինչոց անկան:

Իր «ի վերայ Սիւսումն լրացողին, տաղին մէջ (Չօպեան, էջ 74) կը գրէ. «Քանզի եւ կարողութիւն մեղ հարգուող եւ լայն լիւնքի, որ թէ այս տեղ Նան. «Զորդարարք Հոյնաւը ին, գեղե իմանալ:

է իրեն Նաղաշ անունը, չենք կրնար որոշ բան մ'ըսել: Նկարչութեան հետ ունեցած է եւ բանաստեղծական աւելն մը, որ իրեն արտադրել տուած է բազմաթիւ երգեր: Այս մասին իւր որդին Յակոբ կը նուիրէ իրեն՝ ի մէջ այլոց, այսպիսի տողեր (էջ 113—114).

Քարտուղար՝ տառից հնոց եւ նորոց՝,
Բանաստեղծ վարդապետ, Նաղաշ Յովնաթան.

Լըցեալ շնորհիւ՝ աղբիւր գիտութեան,
Հմուտ բնութեցմանց քերականութեան.

Բաղում՝ վանորայք եւ շատ միաբան,
Գիտուն կարգադրիչ եւ աստուածաբան,
Դիմէին առ քեզ հարցանէին բան,
Տայիր պատասխանի, վարպետ Յովնաթան:

Դրուստիքներ որոնք կը ցուցնեն թէ որչափ ընդարձակ եղած է անոր համբաւն եւ յանկուցիչ:

Այս դրուստական տողերու մէջ կէտ մը յատկապէս ուշադրութեան արժանի է. բաց ի «Նաղաշ» յորհորէնքէն՝ նաեւ «Ըսնաստեղծ վարդապետ» կը կոչուի Յովնաթան: Արդեամբք ալ զգայուն բանաստեղծ մ'եղած է նա, կամ աւելի ճիշդ՝ աշուղ, մը, որ գիտացած է իւր միշտ ուրբան զգածութիւնները թէ վըձիւով եւ թէ գրչով մարմնաւորել. երգած է ձայնով, երգած է սալի եւ քնարի վրայ, երգած է վերջապէս կտաւի վրայ: Այս կը տեսնուի յայտնապէս իւր տողերէն իսկ (Հմմտ. էջ 45 եւն):

Յովնաթան թէ իրեն Նաղաշ եւ թէ իրեն Աշուղ շատ ըջած կ'երեւայ քաղաքէ քաղաք, իւր արուեստներն ի գործ դնելու համար. այս հանգամանքը կը շեշտէ արդէն Յակոբ, երբ կը գրէ Հօրը համար.

“Երկիր շատ շրջեաց՝ տար յաշխարհ օտար”:

Նոյն տպաւորութիւնը կ'ընդունիր նաեւ կարգաւով իւր տաղերը: 1682ին զինքը Ագուլիս տեսնաց. իւր տաղերէն միոյն մէջ կը գրէր (էջ 38) թէ՝ “Գուրջըստան զարիպ մընացի”, երկար մնացած կ'երեւայ մասնաւորապէս Տփղիս եւ Երեւան: Տփղիս քաղաքի Գովասանութեան մէջ (էջ 105—106) կը ցուցնէ թէ ժամանակ մը անցուցած է հոն. այս կէտը յայտնի ալ շեշտած է իւր “Վասն կանանց”.

տաղին վերը (թ. 647, թղ. 44ա), զոր չէ առած Չօպանեան իւր հաւաքման մէջ.

“Կանանոց դարտէն Յովնաթանը
Գրնաց դէպ թիֆլիզու խանն (= Վախթանգ)
Կամի այնտեղ զնել վաթանն,
Թող աղաւթի կանանց բերէն, եւն:

Երեւանայ գովքին մէջ ալ կը գրէ. “Ես էլ Երեւան շատ կայայ”:

Թէ գացած է նաեւ մինչեւ Պարսկաստան, Տաճկաստան, Նոյն իսկ “Եւրոպայի մի քանի մասերը”, ինչպէս Չօպանեան (էջ 10) հաւանական կը կարծէ, դիւրին չէ ըսել ճշդութեամբ: Բայց թերեւս չափով մը արգարացնեն ենթադրութիւնս տաղի մը մէկ տողը (էջ 87), թէ՝ “Շէն քաղաք է Ֆրոանքստան” (Հմմտ. եւ “Աչքերդ ծով” ֆրոանգի լուրսանդ գեանքի, էջ 49): Ժե—ժը դարուց Հոռոթեցի եւ Ագուլիսի վաճառականներն, որոնց հետ անպատճառ յարաբերութեան մէջ եղած ըլլալու էր Յովնաթան, հրապուրած ըլլան թերեւս իրեն նման “Նաղաշի”, մը հետաքրքրութիւնը դէպ ի Խաւիտ, Միքէլ-Անշէլոնբու եւ Ռաֆայէլներու հրաշակերտներու այս աշխարհը:

Այս երկարայած շրջապայութեան ժամանակ Պարսկաստանի արքայներէնքն եւ մինչեւ անգամ՝ արքունիքներն իսկ եղած ու մասնաւորապէս Յովնաթանի ինչեւնը: Յակոբ իւր Ողբերգութեան մէջ (էջ 115) կը գրէր. “Ծանօթ էիր համայն մեծաց իշխանաց”:

Ծանօթ եւ սիրելի եղած է մասնաւոր Տփղիսի արքունիքը: Հայաստը վախթանգ Զ. էր այս ժամանակները Վրաց թագաւորն (գահ ելած 1716ին, † 1737): Ասոր եւ Յովնաթանի յարաբերութիւնները բարեկամական եղած են: Այս նկատմամբ առթով մը գրած է Ա. Երիցեան ԱՐՉԱԳԱՆԻԹԻՆԵ (1892, թ. 63): “Վախթանգ երեւի այնքան հմուտ էր հայերէնին, որ թիֆլիզ եկած պանդուխտ Հոռոթեցի Նաղաշ Յովնաթանին անգագար հրաւիրում է եղել իւր մօտ սորա հայերէն երգերը լսելու: Նաղաշ Յովնաթանը, որ նկարիչ է եղել եւ թէ բանաստեղծ, իւր մէկ երգի մէջ դէպ ի իւր սիրեկանը՝ գանգատում է, որ երբ այդ սիրեկանից ստացած նամակին պատասխանն էր գրում, յանկարծ կանչել է նորան Վախթանգ թագաւորը եւ գրութիւնը մնացել է կիսատ: Ետեւը ենք բերում Նաղաշ Յովնաթանի երգից այդ կտորը, որ ուղղած է բանաստեղծը իւր սիրեկանին (տպ. էջ 47).

1 “Քարտուղար” կը կոչուի ինք զինք նաեւ Տեր Յովնաթան Յովնաթանի հօրը:

2 Իմա Միքիւշ Էփն եւ Նոր Կառնարաններու: Գ. Չօպանեան կը հասկնայ՝ “գրարարի եւ աշխարհագրորդի հմուտ”:

Գիր էի գրում քո անուանին
Միտք էի անում սիրոյ բանին.
Ետնէս ուղարկեց Վաստակոյ խանին.
Քեզ քնց մոռանամ, զարում գարում,
Ես քնց չեւանամ, դարում գարում»:

Այսպէս երկար պանդխտելէ ետքը դարձած է ժամանակ մը իւր ծննդավայրը՝ Ըռոտի, ուր՝ «յիւրում գաւառի», կնքած ալ է իւր բաղձարգինն 61ամեայ կեանքը՝ «Ծերունի» հասակի մէջ — 1722, Հոկտ. 28ին, Հոն փնտռելու է իւր գերեզմանն, որ յարգուած ըլլալու էր անշուշտ արժանաւոր մահարձաւնով մը:

* * *

6. Արկին տեսակէտով կարելի է նկատել Յովնաթանի գործունէութիւնը. իբրեւ ըսնաւոր ստեղծ եւ իբրեւ Նաղաշ-Նկարիչ, Նման արուեստներով փայլած էր երբեմն նաեւ Մկրտիչ եպ. Նաղաշ Ամբեցին:

Յովնաթան իբրեւ Բանաստեղծ, Հնութիւնէն քիչ ունեցած ենք բանաստեղծ Հեղինակներ, որոնք երգած ըլլան թուով Յովնաթանէն աւելի տաղեր. այս կէտիս մէջ կարծենք Ներսէս Ընորհաւոյն է առաջնութիւնը. Բայց ոչ դը եղած է երգերու նկարագրով Յովնաթանի պէս բազմագոյն. 60էն աւելի են իր մեզի ծանօթ տաղերը, սիրային, երգիծաբանական, խրատական նկարագրիներով:

Այս տաղերն արգեօք Հեղինակէն գրի առնուած են թէ իրմէ երգուած են միայն եւ ուրիշներէն ի գիր գորշմուտ: Թերեւս փոքր մաս մը վերջին եղանակաւ հասած ըլլան այսօր մեզի, բայց այն ստղգ է թէ մեծ մասը ինքնին Յովնաթանի մատանց արգիւնքն է, եւ այն գրգամմը իւր երգասէր սիրականներու: Այս զգալի է Նոյն իսկ տաղերէն. այսպէս իր մէկ տաղին մէջ ուղղելով խօսքն իւր սիրելւոյն կը գրէ (էջ 48).

Ասէ եւ. Տեսերք զբլէ մտազով
Ծաղիկ լալվարգ ոսկի վարդով.
Գրեւ եմ, կոպէկ բաւթայ բաղով,
Կուղարկեմ, զարում, զարում,
Փափաքեմ, զարում, զարում:

Այս տողերու համաձայն կրնանք ըսել թէ ինքն Յովնաթան քովէ քով բերած է իւր տաղերէն մաս մը — մերձաւորապէս 1717—1722ի մէջերը: Տաղերու յորինման բուն թուականներն անձնօժի են. միայն տաղ մը — ինծի

ծանօթներէն — «Գրեմ քարտէս յոյժ ողբալի, սկզբնաւորութեամբ՝ ունի թուական ՌՃԿԲ (1713) ըստ Յովհ. Ք. Մկրտանի Ձեռագրին (Տմտ. ԱՌՄԱՅ, 1899, Ա. էջ 280): Ընդունելով ուրեմն թէ Յովնաթան ինքնին ամփոփած է իւր տաղերն հաւաքածոյի մը մէջ, կրնանք յուսալիք այս հաւաքման ի խնդիր իլլել:

7. Այս կարգի հաւաքածոներէ երկու օրինակ ունիք մեր Մատենադարանին մէջ, Թ. 537 եւ Թ. 647: Առաջինը մեր ցուցակագրուած է Հ. Տաշեանի Ցուցակին մէջ, որ ժ.Ը դարու ընդօրինակութիւն կը համարուի՝ Թ. 647 Ձեռագիրն՝ որչափ կ'երեւայ, ծագած է այն նախագաղափարէն, որ եղած էր հիմ Թ. 537ի: Ձեռագիրս նոտրագիր գրչութեամբ՝ ժ.Ը դարու վերջերէն կ'երեւայ. առաջնոյն վրայ առաւելութիւնը կը կոչուայ յայնմ որ անոր պակասները կը լրացնեն:

Ձեռագրաց մէջ երկու խմբի կը բաժնուին տաղերը՝ Սիրոյ կամ Մէջլիսի եւ Ժիծաղականի՝ Թ. 537, Թ. 125ա Տաղերու Ցանկին մէջ կը գրուի.

«Ցանգ գրոյս ի Նախաշ Յովնաթանէն
ասացեալ Մէջլիսի կամ Սիրոյ ուրախութեան տաղերի (Ա—Բ):»

Ցանգ վանն Ուրախական եւ Ժիծաղական ոտանաւորի ասացեալ ի Նախաշ Յովնաթանէն (Խ—Ծ):

Այս բաժանման համաձայն նաեւ ըսաւ գրին մէջ (Թ. 43բ) ԼԲ տաղէն վերջը կը կարդանք.

«Աստ վճարեցաւ ծայնաւոր տաղն ի Նախաշ Յովնաթանին», (ՅԸ). եւ (Թ. 79ա) դարձեալ՝ «Յայսմ տեղոյ աւարտեցաւ ի Նախաշ Յովնաթանայ ասացեալ Ժիծաղական ոտանաւորն»:

Ուշագրութեան արժանի է այս տեղ մասնաւորապէս՝ «Հայնաւոր տաղ» զանազանութիւնն, որով անշուշտ ըսուի կ'ուզուի թէ այն 39 տաղերն ունէին նաեւ իրենց եղանակն եւ յատկապէս աշուղական ծնունդ եւ վախճան ունեցած են. պարագայ մը, որ կը զգացուի ար-

1 Հ. Տաշեան (էջ 1008) 1748էն յառաջ գրուած կը նշանակէ. այս թուականը կրնանք նաեւ 1744 ինքնել, որ թուականէն Յովհաննէս Ագուլեցի յիշատակագրութիւն մը ունի (Թ. 130բ): Ասով ձեռագրին հետեւինը կը հասնի մինչեւ իսկ Յովնաթանի ժամանակը. բայց յամենայն դէպս 1722էն յառաջ չէ կրնար մատուցուի, քանի որ կայ հոն Յովհան Ուլեպեհ-Քանէ 1722էն Վը մեայ գրութեան հասանական ժամանակ 1725—1740:

դէն «տաղեր կանչել», եւն յաճախ կիրարկուած բացատրութիւններէն:

Ա. Զօպանեանի Հրատարակութեան հիմնադրած են յատկապէս մեր Մատենադարանի յիշեալ երկու շեռագիրները. տեղիս տեղիս նաեւ թ. 412 եւ թ. 514 առնուած են նկատողութեան:

Յաւով տեսնել որ Զօպանեան ամբողջութեամբ չէ ուզած տալ Թովնաթանեան հաւաքում (գոնէ որչափ որ ծանօթ էր), այլ այն պիտիներ միայն հիւրընկալած է իւր հրատարակութեան մէջ, որոնք գեղարուեստական գոյն մը ցոյց տուած են վրասիւն: «Երգիծական կտորները տասնէն աւելի են, կը գրէ Զօպանեան, ասոնց մէջ կան մէկ քանիներ, այնքան կոպիտ ու անհամ, որ աւելորդ համարեցայ հրատարակել զանոնք, նկատելով որ այդ այնքան երկար դրանք գուհիկ կտորները բանաստեղծի աւելի տեսնել կարող են» (էջ 13): Ստոյգ է, դուրս ձգուած կտորներէն (19 հատ) շատերն այս նկարագրով են, բայց միեւնոյն ժամանակ անչափ հետաքրքրական են անոնք ազգագրական տեսակետով. եւ այս կողմանէ կրնային Թովնաթանեան հաւաքման արժէքը բարձրացնել՝ իբրեւ ազգագրութեան աղբիւր: Օրինակի համար «Տաղն Վասն Դանանց»:

Պէտք էր այս տեսակետով եւ այն նկատի առնուիլ, որ բոլոր տաղերը բանաստեղծէն մէկ ժամանակի մէջ արտադրուած չեն. հետեւեալ կրնային այնպիսիք իբրեւ Թովնաթանի առաջին փորձերն ընծայուիլ: Անծանօթ մնացած են Հրատարակչին նաեւ ԱՌԻՄԱՅԻ մէջ լոյս տեսած կրկին տաղերը:

8. Ամբողջ գաղափար մը կազմելու համար Թովնաթանեան Հաւաքման վրայ, այս տեղ կու տամ այլուբենական ցանկ մը այն ամէն տաղերուն, որոնք ձեռագիր կամ տպագիր գրուածքներու մէջ Թովնաթանի կը համարուին, նշանակելով միեւնոյն ժամանակ թէ ուր կը գտնուին անոնք կամ ուր հրատարակուած են, վստահ թէ անօգուտ պիտի չնկատուի այս:

1. Ամենօրեանս Աստուածածին
Տաճար եւ Մայր անձնաւ Բանին.

«Աղօթք եւ տաղ գովասանութեան առ Ս. Աստուածածին»: Ծանօթ է՝ թ. 537, 39ա, թ. 647, 37ա: — Հրատ. Ա. Զօպանեան, էջ 82—85:

2. Ամէն առաւօտ կու զայս ծաղկներով
Երեսընդ եղման շէմն զամարայ.

«Տաղ սիրոյ», Ծանօթ է՝ թ. 537, 30ա, թ. 647, 28բ: — Հրատ. Ա. Զօպանեան, 55—56, Գաղղ. Թարգմ. Les trouvers Arméniens, 2. ed. p. 245—236.

3. Այսօր եղի պայծառ արեւ
Իմ նազելի, նոր սիրելի.

«Տաղ սիրոյ», Ծանօթ է՝ թ. 537, 32ա, թ. 647, 30բ: — Հրատ. Ա. Զօպանեան, 58—59:

4. Այսօր իմ խիտ պատուական է
Սիրտս ուրախութիւն կ'անէ.

«Տաղ սիրոյ», Ծանօթ է՝ թ. 537, 28բ, թ. 647, 27ա: — Հրատ. Ա. Զօպանեան, 54—55:

5. Այսօր խիտ օր է ուրախութեան
Շողոմար մեծ Բարեկենդան.

«Տաղ բուն բարեկենդանի», Ծանօթ է՝ թ. 537, 16ա, թ. 647, 15բ: — Հրատ. Ա. Զօպանեան, 91—93:

6. Այսօր ծագեցաւ նոր արեւ
Իմ սիրելին ետ իմ բարեւ.

«Տաղ սիրոյ», Ծանօթ է՝ թ. 537, 16ա, թ. 647, 15բ: — Հրատ. Ա. Զօպանեան, 40—41:

7. Այսօր տուն է ծննդեան, աւետիս,
Տեսնոն մերոյ եւ յայտնութեան աւետիս.

«Թաւաթի լրօհնաց», Ծանօթ է՝ թ. 537, 77ա, թ. 647, 73բ. (տարբեր նշից սկզբնաւորութեամբ ուրիշ տաղերէն):

8. Այսօր ցնծամք պարելով.
Խըմնք զնիկ ինդալով.

«Տաղ ի վերայ սեղանոյ», Ծանօթ է՝ թ. 537, 10ա, թ. 647, 10ա, թ. 369, 26բ եւ 78ա, թ. 412, 57ա, թ. 514, 142ա, 2եւ. Էջ. թ. 604: — Հրատ. Թ. Բարութեան՝ ՄԱՍՍՍ, 1885, էջ 657, Վնդ, 1908, թ. 12—13, էջ 244: Ա. Զօպանեան, 66—68:

9. Առաւօտոց զամ քո տեսուն, նազանի,
Ըռանմ արա, զալում քիաֆիք, աման աման.

«Տաղ սիրոյ», Ծանօթ է՝ թ. 537, 33բ, թ. 647, 32ա: — Հրատ. Ա. Զօպանեան, 86—87:

10. Առաւօտոց մէկ մը տեսայ զարդարած
Ինչ իմ խնւըն տարաք, եւ չունիմ դարաք.

«Տաղ սիրոյ», Ծանօթ է՝ թ. 537, 38ա, թ. 647, 36բ: — Հրատ. Ա. Զօպանեան, 65—66:

11. Անի եւ թէ զարնան վախթ
Սիրական, աման.

«Տաղ սիրոյ», Ծանօթ է՝ թ. 156, 15ա: — Հրատ. Ա. Զօպանեան, ԱՆՈՒՏԻՑ, Գ. 59, եւ Նաղաշ Թովնաթան, էջ 89—90: — Նաեւ Գաղղ. Թարգմանութեան՝ Les trouvers Arméniens, 2. ed. p. 243—244.

12. Գարուն եղև քաղցըր խօսի բըլբուլըն
Չեր պաղչի մէջն բացվել ա սմբուլըն.

"Տաղ սիրոյն. Ժանօթ է' Թ. 537, 22բ, Թ. 647,
21բ. — Հրտ. Ա. Չօպանեան, 49:

13. Գարուն որ եղև ամսոյն սարիւի,
Յանկարթ յնգ տեսայ իմ նոր սիրելի.

"Տաղ սիրոյն. Ժանօթ է' Թ. 537, 35բ, Թ. 647,
34ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան, 62—63:

14. Գեղեցիկ պատկեր ես գու իմ պատուելի.

"Տաղ սիրոյն. Ժանօթ է' Թ. 537, 31բ, Թ. 647,
30ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան, 57—60:

15. Գինի որ խմնը անուշ է
խմնը անննք ուրախութիւն.

"Տաղ ուրախութեան. Ժանօթ է' Թ. 537, 73բ,
Թ. 647, 72ա:

16. Գովելի ծաղիկ ես գու
ի մէջ ծաղկանքըն վարդ թուշխար.

"Տաղ սիրոյն. Ժանօթ է' Թ. 537, 27բ, Թ. 647,
26ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան, 53—54:

17. Գովեմ սրտի ուրախական
Թիֆլիզ քաղաքըն պատուական.

"Գովեմանը Գուրջաւանի. Ժանօթ է' Թ. 537,
100ա, Թ. 647, 86ա. — Հրտ. ՀԱՅԵՐԳ
ՏԵԼԿԱՆԵՐ, 122—123, Գ. ԲՇ. Աղանեան,
ԼՈՒՄԱՅ 1899, Ա. 280—282: Ա. Չօպանեան,
115—106:

18. Գլխիկ է տոնմ էս ցեղ
ձօայ է մօրոյ եւ բեղղ.

"Տաղ ի վերայ խափակիրթ արեղայի որ առ Յօշւա-
թան գրեալ էր ոտանաւոր եւ նա զայս պատա-
սան գրեաց. Ժանօթ է' Թ. 537, 48բ, Թ. 647,
46ա:

19. Գրեմ քարտէս յոյժ ողբալի
Ջըանս հակիրժ եւ դիրալի.

"Վասն Վարդան ժամահարին, որ վասն իւր քնափ
լինելոյն՝ եկեղեցւոյ օրհակն պատնեց, ասելով
Է՛ք ինչ բան ունես հեռ օտար հաւերի: —
Հրտ. Գ. ԲՇ. Աղանեան, ԼՈՒՄԱՅ, 1899,
Ա. 276—280:

20. Գրեցի անուն վասն Թումանյան
Կարալով փարգալու քանուն.

"Տաղ վասն Աբուլեցի Բաւմանին որ իս. ամաց
սխաւ կարդալն. Ժանօթ է' Թ. 537, 49բ,
Թ. 647, 47բ:

21. Գրէ եկին էջի քարվան
Մնը մոնթերի վերայ փալան.

"Վարդ հաւասար մոնթերի. Ժանօթ է' Թ. 537,
51բ, Թ. 647, 49ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան,
97—102:

22. Ծեպլ ես պվանն
Դու կաննս սէյրան.

"Տաղ սիրոյն. Ժանօթ է' Թ. 537, 26ա, Թ. 647,
25ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան, 71—72:

23. Եկ զնամք պաղչէ նստնը
Չորս բոլորն շարած վարդի.

"Տաղ սիրոյն. Ժանօթ է' Թ. 537, 23բ, Թ. 647,
22ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան, 50—51:

24. Եկայք այսօր ժողովեցէք ընկերք միաբան.

"Տաղ ուրախութեան սեղանոյն. Ժանօթ է' Թ.
537, 9բ. Թ. 647, 9բ, Թ. 369, 30ա, Թ. 412,
103ա. — Հրտ. Յ. Գարուբեանեան, ՄԱՍԻՍ,
1885, էջ 658: Ա. Չօպանեան, 90—91:

25. Եկայք այսօր որդիք մարդկան
Յոնասարոյ ձայնի միաբան.

"Տաղ բուն բարեկեցանիւն. Ժանօթ է' Թ. 537,
11ա, Թ. 647, 11ա, Թ. 369, 29բ, Թ. 493,
79բ, Թ. 514, 142ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան,
70—71:

26. Իմ հարն նըստել դամով
Լեզուն քանց շաքար համով.

"Տաղ սիրոյն. Ժանօթ է' Թ. 537, 13ա, Թ. 647,
12բ. — Հրտ. Ա. Չօպանեան, 35—36:

27. Լուսնի նըման պայծառ նրեղ բոլորած.

"Տաղ սիրոյն. Ժանօթ է' Թ. 537, 36բ, Թ. 647,
35ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան, 63—64:

28. Կամքը գովել դուք երեսան
Մարդիկն գալում կ'երեսան.

"Գովեմանութիւն երեսանայ քաղաքին. Ժանօթ
է' Թ. 537, 47բ, Թ. 647, 45ա. — Հրտ. Ա.
Չօպանեան, 95—96:

29. Կանչիմ ֆիղան առեղարով
Դու ինձ իր շես տալ քարով.

"Տաղ սիրոյն. Ժանօթ է' Թ. 537, 26բ, Թ. 647,
25բ, Թ. 156, 16ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան,
69—70:

30. Կատուն մեռաւ, ափսոս ու վախ
Մըկննքն այսօր իրստ են ուրախ.

"Տաղ ի վերայ կատուի, զոր մկննքն տանիթ աղէլն.
Ժանօթ է' Թ. 412, 60ա. — Հրտ. Մ. Միսնաս-
րեանց, Քնար Հայկական, Յաւելուած, 45—46:
Ա. Չօպանեան, 79—80:

31. Հայր անսկիզբն բարեկեցամ մարդասէր
հանգոյ զննչեցեցալն մեր.

"Ղափանցի երեցի արած պաշտօն, որ ասաց.
Ժանօթ է' Թ. 537, 74բ:

32. Մանուշակ քանաւալայ սըմբուլ
քաղցըր գարնան ուննս խաքար.

"Տաղ սիրոյ. Թ. 587, 30բ, Թ. 647, 29բ. —
Հրա. Ա. Չապանեան, 56—57.

33. Բամննայն ժամ տաքուր փառս
Տեսուն Աստուծոյ արմենիզիւն.

"Տաղ ի վերայ Այվադին ջրաղացին. Թանօթ է՝
Թ. 537, 7բ, Թ. 647, 7բ. — Հրա. Ա. Չապանեան, 74—75.

34. Յայտնեալ զարուն հարաւ նշնաց,
Ժառն կանանչացեալ ծաղկեաց.

"Տաղ սիրոյ. Թանօթ է՝ Թ. 537, 24բ, Թ. 647,
23ա. — Հրա. Ա. Չապանեան, 51—52.

35. Յայտնի երեսեալ քաղցրաշունչ զարուն,
Նշէր զովն եւ սէրսն, եղբարք.

"Տաղ ուրախութեան. Թանօթ է՝ Թ. 537, 7ա
(Թերթ). Թ. 647, 6բ.

36. Յանկարծ լուսյ աւետեաց ծայն,
Թէ ուրախ լին զու Յովնաման.

"Տաղ ի վերայ մածուին. Թանօթ է՝ Թ. 587,
46բ, Թ. 647, 44բ. — Հրա. Ա. Չապանեան,
93—94.

37. Յանմարմնոց վերորհնալ
Մարիամ կոյս զովեալ.

"Տաղ առ Տիրամայրն. Թանօթ է՝ Թ. 537, 41ա,
Թ. 647, 39ա. — Հրա. Ա. Չապանեան,
72—74.

38. Յարժամ մատուցուր
Տեսուն Աստուծոյ զոնութիւն.

"Տաղ ուրախութեան սեղանոյ. Թանօթ է՝ Թ.
537, 11բ, Թ. 647, 11բ. — Հրա. Ա. Չապանեան, 85—86.

39. Յաւուր միում, որ էր մեզ նոր կերակի.

"Յորժամ ըմպէք զանուշ գինին եւ լինիք հաբ-
բած դայս առաջ ասացեք (անանուն). Թանօթ
է՝ Թ. 537, Թղ. 99ա.

40. Յաւուրս զարնամ ժամանակին
Ժըթեալ ծաղկեցաւ այգին.

"Տաղ ուրախութեան. Թանօթ է՝ Թ. 537, 6ա,
Թ. 647, 4բ, Թ. 514, 140ա. — Հրա. Ա. Չապանեան, 77—79.

41. Յորժամ զայ պայծառ գաղտնի շայոց
Մեծ աւետիս տամ ձերոց եւ սողայոց.

"Տաղ ի վերայ Զատիկն շայոց. Թանօթ է՝
Թ. 537, 3ա, Թ. 647, 2ա, Թ. 412, 97բ.
— Հրա. Ա. Չապանեան, 103—104.

42. Յորժամ եղև բարեկենդակ
Յովնանքն քերին սեղան.

"Տաղ վանս հաւին, զոր բարեկենդական Տեր Գրի-
գոր մէկ սեղանի հաւ ետուր ժամահարին, Թէ
մուրթ շամ շինէ. Ժամահարն առեալ գնաց գի-

նոցաւ, հաւն գողանալ ետուրն. Թանօթ է՝
Թ. 537, 62ա, Թ. 647, 59բ.

43. Յորժամ կոն զարուն արեւ ծաղկեցաւ
Հարաւ հողմն փնաց սառն հալեցաւ.

"Տաղ ուրախութեան եւ սեղանոյ. Թանօթ է՝
Թ. 647, 5բ, Թ. 412, 93բ, Թ. 369, 30բ.
— Հրա. Գ. Յարութեանեան՝ ՄԱՍՍՍ, 1885,
էջ 657, նաեւ Անդ, 1908, էջ 352. Մ. Միան-
սարեանի՝ Քնար Հայկական, 387 (քննարկած՝
Աշգ Սէրաֆ Նաղաշովի), Ա. Չապանեան,
107—109. — Գաղղ. Թարգմ. Les trou-
vères Armén. 2. ed. p. 246—247.

44. Յորժամ որ մարդասէրն Աստուծո
պարգևեաց մեզ զայս բարս.

"Տաղ ուրախութեան ի վերայ սեղանոյ. Թանօթ
է՝ Թ. 537, 4ա, Թ. 647, 3ա, Թ. 412, 14բ.
— Հրա. Ա. Չապանեան, 87—88.

45. Նազնիկ ծաղիկ, տամ քեզ բարեւ
ես բաց երկսիդ վերայ շարաւրն.

"Տաղ սիրոյ. Թանօթ է՝ Թ. 537, 25բ, Թ. 647,
24ա. — Հրա. Ա. Չապանեան, 52—53.

46. Նման ես զու կարմիր վարդի
Ատամներդ շար մարգարտի.

"Տաղ սիրոյ. Թանօթ է՝ Թ. 537, 15բ, Թ. 647,
14բ. — Հրա. Ա. Չապանեան, 39—40.

47. Նոր զարուն է նշնաց հարաւ
իմ սիրելիդ իրստ եմ ծաղաւ.

"Տաղ սիրոյ. Թանօթ է՝ Թ. 537, 18ա, Թ. 647,
17ա. — Հրա. Ա. Չապանեան, 42—45.

48. Նոր ծաղկեցաւ այգին եկել է զարուն
Հր իմ սիրտս կ'անես եարաւու արին.

"Տաղ սիրոյ. Թանօթ է՝ Թ. 537, 17ա, Թ. 647,
16բ. — Հրա. Ա. Չապանեան, 41—42.

49. Նոր տեսայ մէկ նոր սիրելի
Աշքերն որսւն հայելի.

"Տաղ սիրոյ. Թանօթ է՝ Թ. 537, 14ա, Թ. 647,
13բ. — Հրա. Ա. Չապանեան, 36—39.

50. Նստիմք ի մէջինս հարց եւ եղբարք
եւ մեծ պարոնայք.

"Տաղ ուրախութեան. Թանօթ է՝ Թ. 537, 8բ,
Թ. 647, 8բ, Թ. 412, 101բ, Թ. 514, 140բ,
Թ. 490, 80բ. — Հրա. ՃԹԱՔԱՂ, 1860/61,
էջ 216. Քնար Հայկական, 427. Կ. Կոստանեանց՝
Միքայիլ Նաղաշ եւ իւր աղայքը, 32—34 (քն-
նարած Մ. Նաղաշի), Ա. Չապանեան, 81—82.

51. Ով Շահվունց Տեր Աբրահամ
Քանց լվացած զազար անհամ.

"Ոտանաւոր ի վերայ Շահվունց Տեր Աբրա-
համին. Թանօթ է՝ Թ. 537, 58ա, Թ. 647,
55ա.

52. Ով ողորմելիք խնդր կանանիք.

Մեծ պատն կու գայ, ինչ կ'անիք.

"Տաղ վանն կանանց զորնեզու թիւն ի անուայ
մեծ պատն, եւ ճարակի,": Ծանօթ է՝ Թ. 537,
43բ, Թ. 647, 42ա:

53. Ով Տէր եղբայր իմ պատուական
Երզող քանի շարադրական.

"Պատասխանի թղթոյն խակերիթ արեղայի
միջ որ գովաբանել է Ս. Կարապետն գեղջուկ
բառիւ,": Ծանօթ է՝ Թ. 537, 66բ, Թ. 647,
63բ:

54. Ում նման ես, արեգական,
Ջօխունտան վեր մանամանստան.

"Տաղ սիրոյ,": Ծանօթ է՝ Թ. 537, 29ա, Թ. 647,
28ա:

55. Ուստի կու գաս, քաղցր բլրու
Ջեզի քարով, ես քեզ եմ դու.

"Տաղ սիրոյ,": Ծանօթ է՝ Թ. 537, 32բ, Թ. 647,
31բ: — Հրա. Ա. Չօպանեան, 59—60:

56. Պատկեր մի տեսայ լուսնի նըման
Ալքերըն պայծառ արեգական.

"Տաղ սիրոյ,": Ծանօթ է՝ Թ. 537, 20ա, Թ. 647,
19ա: — Հրա. Ա. Չօպանեան, 45—49:

57. Վարք եւ յիշատակ զգեմ տաղսկալի
Մոնթերին մանկանց տաճարին.

"Վարք Հաւանթոյ տիրացու տեմար աղայոց.
վերին գառու,": Ծանօթ է՝ Թ. 537, 50ա, Թ.
647, 48ա:

58. Վերջին վկայ կոյս Թամարիս
յաւթող քանսարկուն:

"Տաղ սուրբ Կուսին Թամարիոյ Հախիբրտացոյ,":
Ծանօթ է՝ Թ. 537, Թղ. 78ա, Թ. 647, Թղ.
74բ—75բ: Այս Տաղին տեղու սկզբնատառք
կը յօդեն ՎՈՐԳԱՆ, որ թերեւս կարծել ապ
թէ հնչեցանիս ըլլայ համանուն անձ մը: Այսպէս
միտեալ էի ընդունելու եւ ես, բայց մտք կը
հակառակին Չեռագիրք, որոնք այս տաղն ալ
Թովթաթանեան Հաւաքածոյին մէջ կը գետեղեն
իրեն վերջին տաղ եւ ասկէ վերջը կը ծանօ-
թագրեն թէ հոս կ'աւարտի Հաւաքածոն:
Կարծիք է նեթագրել թէ Թովթաթան հոս յօ-
գած ըլլայ իւր գոյի՝ ՎՈՐԳԱՆ անունը, որ
իմէի շատ հաւանական կ'երեւայ: Թամարի-
(ըստ պղլը Թամաճ կամ Կատարեալ)
Հակերտացի կոյսն նահատակուած է բառ Զա-
քարիւս Սարգիստաղի (տպ. Վաղարշապատ. 1870,
Բ, էջ 128—131 = Դոր Վկայք, տպ. Անդ.
1903, էջ 521—524) յեղեկարգ. 1690/91ին,
փախելով Երիվանէն: Թովթաթան թերեւս այս
տեղ գտնուած Ժամանակ երգած ըլլայ: Տաղ
անծանօթ մնացած է Դոր Վկայք հրատարակիչ-
ներու: Առթիւս պէտք եմ բռնել նաեւ, որ այս
տաղին աղբեցութեան տակ (տեղ տեղ բառա-
կան իսկ ընդօրինակելով) երգած է Տէր Պօղոս

Իւր տաղն խանուճ վկայու հւոյն վրայ (†1756).
Հմմտ. Դոր Վկայք, էջ 562 64:

59. Տեսէք եղբայր թէ այս ինչ բան է.
Որպիսի կարգ եւ ստման է.

"Տաղ ծիծաղական վանն կանանց,": Ծանօթ է՝
Թ. 537, 70ա, Թ. 647, 67բ:

60. Տէր Աբրահամ շինք բաղայ
Առանց նամայ, առանց սողայ.

"Տաղ ի վերայ Տէր Աբրահամին բաղչին, զոր
շինեալ էր եկեղեցւոյ փարակին,": Ծանօթ է՝
Թ. 537, 76ա, Թ. 647, 72բ:

61. Տէր Աստուածատուր ասաց ինձ մի բան
Թէ եկեալ է խիստ լաւ բազկաթան.

"Տաղ վանն հոռեալ փիս զկալուկ բաղկաթանին,":
Ծանօթ է՝ Թ. 537, 56ա, Թ. 647, 53բ:

62. Տէր ողորման, Տէր յիշան,
Կարմիր գինի մերմակ շիշայ.

Թորգոթիկ "Այսօր ցնծամբ պարելով,": Ծանօթ է՝
Թ. 537, 56ա, Թ. 647, 53բ:

63. Փառք եւ գոնութիւն տամք ստեղծողին.

"Խրատ պիտանի վանն հոգւոյ,": Ծանօթ է՝ Թ. 537,
94ա, — Հրա. Ա. Չօպանեան, 75—77:

64. Հաղաք եւ Խոնթայիս Մոսքով
խնջըս տարաք անուշ խօսքով.

"Տաղ սիրոյ,": Ծանօթ է՝ Թ. 537, 37ա, Թ. 647,
35բ: — Հրա. Ա. Չօպանեան, 64—65:

65. Հանի կանչիմ աման, աման
Ես ընծիմ դարար...

"Տաղ սիրոյ,": Ծանօթ է՝ Թ. 537, 34ա, Թ. 647,
33ա: — Հրա. Ա. Չօպանեան, 61—62:

66. Օրոնեցի շորեքանիւնի տունս
խնջեղէն, պղնծեղէն.

"Օրհնութիւն գեղացի երեցի,": Ծանօթ է՝ Թ. 537,
75բ: — Հրա. Մ. Միանասարեան՝ Գեորգ
հայկալեան, Բաւելուած, 46:

9. Բացի այս յիշուածներէն, կան գետն տա-
ղեր ալ, որոնք շփոթմամբ ընծայուած են իրեն.
Հիփոթուիլիս տեղի ունեցած է յատկապէս
Նաղաշ յորդորման հետեւութեամբ, որ սեպ-
հակալ էր նաեւ Բաւաստեղծ Մկրտիչ Նաղաշի:

Կը յիշեմ այսպիսիներէն հետեւեալները.

1. "Տաղ ի Նաղաշ Թովթաթանէ ասացեալ.
Երազ է եւ սուտ, եղբարք... (Հմմտ. Թ. 412,
Թղ. 127ա. այսպէս սպուած նաեւ Հ. Յ. Էփե-
նեանէ ՄԱՍԻՍ, 1885, էջ 208) որ ծանօթ է
արդէն Մ. Նաղաշի անուամբ հին Չեռագրաց
մէջ եւ շատ անգամ հրատարակուած է՝ սկսեալ
1667էն:

2. «Տաղ Ղարիպի, Նաղաշ Յովնածանի ասացիալ. Ղարիպի կենսին է լալի...» (Հմմտ. Դադեանի 226-ագրաց Յուգակն, էջ 50, կազմուած Յ. Թովչանէ) որ ընդհանրապէս 226-ագրաց մէջ անանուն է եւ ոմանցմէ Համաբուած է Խ. Նաղաշի:

3. Յ. Թարութիւնեան ՄԱՐՍՈՒՍԻ մէջ հրատարակելով Յովնածանի տաղերէն քանի մը հաս, իրրեւ ըրորորդ տաղ կու տայ.

Ի միասին ամենեքեան
Եկայք, եղբարք իմ սիրական...

որ ինչպէս արդէն աներու սկզբնատառք կը ցուցընեն, չէ Յովնածանու, այլ ՅԱՅՈՒԻ, այսպէս յայտնի կը տեսնուի նաեւ մեր Թ. 412, թղ. 88թ տաղանքնէն, ուր խորագիր կը կրէ. «Տաղ Յակոբայ վարդապետէ Համանիցելու ասացիալ ի վերայ ծաղկանց» (իսկ Թ. 156, թղ. 71ա. «... ի վերայ Մամլիսի»):

10. Ինչպէս Ա. Չոպանեան կը գիտէ, Յովնածանի բանաստեղծութիւնները կը բաղկանան երեք շարքերէ. կըստական ու իրատական տաղեր, երգիծական (կամ «ծիծաղական») յերթուածներ, եւ սիրոյ ու խրախմբանքի երգեր:

Իւրաքանչիւր շարքին նկարագիրն գեղեցիկ գծած է հրատարակիչը. Ա. շարքը կ'ընծայէ «Եւսոյ իրատական բանաստեղծութեան ամենէն ազուարտ ելերէն մէկը. իւր կոկիկ գրուածքովն ու լեզուովն, ժողովրդական համը պատկերաւոր ռոման եւ զգացման քնքշութեամբը (էջ 12): Օրինակ կարելի է առաջարկել այս շարքէն՝ Առ Տիրամայրն (էջ 72—74) եւ մանաւանդ «Խրատ պիտանի վասն հոգւոյ» (էջ 75—77) տաղերը:

Երկրորդ շարքը ցոյց կու տայ «սրամտութիւն մը որ գեղունի ու պարզուկ է թէեւ, բայց համը է եւ մերթ ուժեղ ու կծու, որովք կրնան նկատուիլ Հայ նոր երգիծական բանաստեղծութեան նախափորձերը, Արամիանէն իսկ յտալ. (էջ 15): Այս շարքը, ինչպէս կանխեցինք ըսել, հրատարակութեան մէջ ստորոշութեամբ չէ ներկայացուած: Հրատարակուածներէն իրրեւ օրինակ կրնանք յիշել «Գովասանութիւնն Երեւանայ քաղաքին» (էջ 95—96), «Վարք հաւասար մութերին» (էջ 97—102), «Տաղ ի վերայ մածունին» (էջ 93—94) եւն:

Երրորդ շարքին մէջ ցոյց չի տար Յովնածան քուսակի չափ «ցեղային ինքնատոյութիւն».

սողորուած է նա՝ նման Սայաթի Նովայի՝ աւերի «պարսիկ ու թուրք բանաստեղծութեան ազդեցութեամբ», եւ որչափ ալ խորքին մէջ հայկական շեշտն զգալի ըլլայ, իր ձեւին մէջ մահմեդական գեղեցկութիւնէն շատ տարբեր կը մտնեն (էջ 13): Ցարերուն մեծագոյն մասը այս շարքին կը վերաբերի, եւ ընդհանրապէս յաջող են թէ գեղեցկութեամբ լեզուի եւ ոճի, եւ թէ բաղմագունութեամբ գաղափարներու եւ զգացման: Հիանալի են խրախմբանքի երգերէն մանաւանդ Բարեկենդանի (էջ 70, 91), «Ի վերայ Հայոց ջառիկն» (էջ 103) եւ «Ի վերայ Գարնան» (էջ 107) տաղերն, որոնք զուտ հայ սրտի արտագրութիւններ կրնան համարուիլ, Հայ ուրախ կենսանքի գարնան մէջ երգուած:

Փոքրիկ ճաշակ մը այս շարքէն.

«Ով եղբարք, նըտտալ էք ծաղիկալ ծառի տակ,
226-աներիդ է գինի կարմիր ու յետակ.
Գինոյ մէջն անկանի ծաղիկ ըսպիտակ,
Խմնէք, եղբարք, գինի, մեղ անուշ լինի,
Ըծէք, խմնէք գինի, բանքն Աստուած չինի:

Նոր գարնն, նոր արեւ, ջատիկ շնորհագրագ,
Այսուհետեւ բազմէ մանուշակ ու վարդ,
227-ն պուշուղն տատարակին լըւէ ամեն մարդ,
Խըմնէք, եղբարք...

Այս ուրախ շեշտն է ամենուն մէջ եւ նոյն սահուն ոճն ու յստակութիւնը՝ տիրողը:

Յովնածանի լեզուն ուսմական է ընդհանրապէս՝ գրաբարի հզօր ազդեցութեան ներքեւ: Իւր ուսմականութիւնը կը կրեն առաւելակալէսիւնեան բարաւոյն նկարագիրը, կամ մէկ խօսքով՝ այն բարաւոյն, որ ապա Արամիանի գրչի տակ յաղթանակող հանդիսացաւ: Գրաբարէն ու աշխարհագրաբէն գիտած է օգտուիլ Յովնածան այնչափ, որչափ կարեւոր էր իւր տաղերուն ներդրումակութիւն մը գեցեցելու համար: Ասոր արդեամբք է որ իւր տաղերն նաեւ իրրեւ տաղաչափութիւն ունին տառնային շնորհք մը, պահանջուած երաժշտական ելեւէջքն ու ներդաշնակութիւնը:

Գծախառնարար այս նկատմամբ ընդօրինակողը շատ ճաշակաւոր եւ իրազէտ չեն գտնուած. ձեռագրաց մէջ երբեմն բառերն աղաւաղուած են եւ երբեմն չափերն, որով

1 Չափերու թիւը պէս պէս է. կը տեսնուին մերթ 3-8, 3-4, 4-4, 4-4-8, 4-2-5, եւ մերթ 5-4-5 5-6-5, նաեւ 5-2-4-5 եւն: Բայց գծաւորին է անման չիլէք չափ գտնել, ք. օր. Իմ տաղին (էջ 74):

առանաւորի սահման ընթացքը առժամ եւ զգալապէս: Զօգանեան այսպիսի խաթարութիւնները ջանացած եւ համեմատութեամբ ձեռագրաց վերականգնել եւ այս յարողած եւ իրեն ընդհանրապէս:¹

(Ըստ Լեւոնի)

Հ. Ն. ԱՅՄԵՆՍ

ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՐԸ

(Ըստ Լեւոնի)

ԳԼՈՒԽ Գ.

Դանդիւնան գրքեր:

1. Վիսյոյթիւններ հին աշխարհին մը գոյտնութեան համար. 2. Այս վիսյոյթիւնաց ստիճքը. 3. Հին հայերէն աշխարհը Դանդիւնան գրքէ Է. 4. Այս գրքերը Դանդիւնի հնարածները չեն. 5. Աշխարհին գիտնիկ կամ գործածութեան ժամանակը. 6. Հանդի գրքի թաղկացած էր այս աշխարհը. 7. Ի՞նչ լեզուէ շինուած էր. 8. Նոր քննիչներու կարծիքը եւ անոնց հերքումը. 9. Դանդիւնան գրքերը հայերէն չեն, այսպիսի միայն հայերէն կարծութեան:

1. Զորքորդ պարբերը՝ որ պատմական վկայութեամբ գործածած են Հայերը նախորդ պարբերներուն խախտումներն յետոյ, Դանդիւնան այսպիսին է: Այս գրքերու գիտնիկ պատմութիւնը կը պատկանի Ս. Մեսրոպի կենսագրութեան, ուստի զանց առնելով խօսել այս մասին, կ'ուզենք զբաղել Հոս միայն այն խնդիրներուն քննութեամբ, որոնք կը վերաբերին նոյն գրքերու ներքին կազմութեան:

Նախ եւ առաջ քննենք այն խնդիրը թէ ե գարէն առաջ Հայերը գիր ունեցած են, կայ պատմական վկայութիւն ասոր համար, Հայերը

Ինչ ինչ գրքի անշուշտութիւնը Նկատի չեն առնիր ի հարկ: Երկրորդ Գ. առաջ (էջ 39) արժեւորած է 4—4 լատիւ. ըստ այսմ պէտք եւ կարող

Նշումն եւ գտն կարծիք վարդի.

Ուսումները չոր մարդարի.

Սիրտ երեւ եւ գտն շատ մարտի.

Բաշտ ուսումը ինչ արի մարտի.

Առաջին առաջին գտն ունին արդէն ձեռագիրը, երրորդ առաջին մէջ ալ աւելցնելու է: Նշանակէ էջ 81, առջ 7 եւ 8 կարգաւոր է 5—6—5 լատիւ պատկէ:

Կարանքիւն թայ, եկ խաբար բեր,

մեզ ուրախացու:

Սուրահիւնը տար, լուսնըն լեց:

Բեր թաւ իւրեցոր:

Այսպէս է գտն ձեռագրաց մէջ, մինչ Զօգանեան ունի՝ Կարանքիւն . . . խնդիրն:

Կրնային ըլլալ նման գիտողութիւններ նաեւ. Զոգանքիւն եւ Զոգանքիւն մասին, թայց աւելորդ են մանրամասնութիւններ այս առջ:

գիտէին այդ բանը եւ յիշեալ պատմական վկայութիւններն Ինչ արդէն ունին:

Մեր բանասերներուն մեծ մասը առհասարակ ընդունած է թէ Հայերը ե գարէն առաջ, հայեան նշանագրերն ու խաղիւստ բնութագրերն շատ յետոյ, ունեցեր են առանձին տառական այբուբեն: Մեսրոպեան այբուբենից դեռ եւս շատ առաջ, կ'ըսէ Խ. Յարութիւնեան, Հայերն արդէն ունեցել են սեպհական այբուբեն, որ գործածութեան մէջ է եղել. (Հայոց Գիրը, էջ 253), Այս բանին հակառակը ուղղակի անկարելի կը գտնէ Գարագաշեան (Քննադատմ. Գ. 39). «Նայելով հանգամանաց Հայերն լեզուին յառաջ քան զՄեսրոպ»՝ անկող էր լեզուին առանց գաղութեան հասնել յայն աստիճան զարգացման՝ յորում կը գտնենք զնա ի հաստատարու երգաց վկայաբանաց, որոց կատարեալ նմանութիւն է թարգմանաց լեզուն. «Ներմիւնելի կը թուի մեզ գնել մեր Տին լեզուն ամենեւին առանց իրից գրի եւ գրութեան յառաջ քան զՄեսրոպեան» (անգ. էջ 45):

Գրեթէ նոյնպիսի ձեւով կը փաստարանէ նաեւ Պալասանեան (Փորձ, Բ. աւարի, Գիրք III, էջ 29—30). «Անհնարին է ենթագրել թէ գրի գործածութիւնը Ասիայում մտնելուց յետոյ, Հայերը փորձած չլինին իրանց սեպհական տառերը ունենալ»:

Այս բանը ապացոյցանելու համար կան միշտեւ իսկ քանի մը զրգական ապացոյցներ եւ վկայութիւններ:

Առաջին վկայութիւնը, որ ասոր համար մէջ կը բերուի, Փիլոստրատոս պատմաբանին մէջ հատուածն է²: Այս պատմաբանը՝ որ կառակալաւ կայսեր ժամանակակից ըլլալու, կ'արեւ մեծաւորապէս Քրիստոսի 175—249 թուականին, իւր «Տիւնան Ապոլոնի կենսագրութեան» մէջ՝ խօսելով Ցարոս լերան մասին, հետեւեալ պատմութիւնը կ'ընէ. «Ինչ որ մեր Ցարոսի մասին կ'ըսեն (որուն երկար ժամանակ մէկը չէր հաւատարմ) թէ նա Հայաստանի սահմաններն ալ կ'անցնէր, կը հաստատեն այն յովանքները, որ ինչպէս գիտեմ, կը բռնուին հա-

Գարագաշեան, էջ 45, աւելի առաջ երթալով, միշտեւ իսկ կը գնէ թէ Մեսրոպէն առաջ կար նաեւ հայերէն թուարար մը. ուր թարգմանիչները կը հաւարեն իրենց նոր շինած բառերը եւ կը թողուն յաջորդ սերունդին: — Արեւուստական լեզուի զարգացումը մասն մարդու համար Ինչ աւելի ընական քան թուարարը:

Չ այս փաստը կը յիշէ նախ ինչինքեան, Հնախ. Հայաստ. Գ. 78. նոյնը Պալասանեան, Խ. Յարութիւնեան, Յաղապարեան: